

ANALÝZA DŮSLEDKŮ ODANONYMŇOVÁNÍ DÁRCOVSTVÍ GAMET V ASISTOVANÉ REPRODUKCI

Vypracováno v listopadu 2017, text je určen pro Etickou komisi Ministerstva zdravotnictví ČR

Předkladatel: Adam Česká republika, z.s.

Vypracovala: doc. PhDr. Ing. Hana Konečná, PhD., předsedkyně spolku. Text schválen vedením spolku dne 20. 11. 2017.

Tato analýza navazuje na Analýzu regulace věkových limitů přístupu k asistované reprodukci (ART) a k regulaci náhradního mateřství, kterou jsme odeslali Centrální etické komisi Ministerstva zdravotnictví 15. 12. 2015 (přístupná zde: http://www.adamcr.cz/soubory/Analýza_prosinec21_2015_celek_vek_NM.pdf) a na Analýzu regulace přístupu osamělých a homosexuálních osob k asistované reprodukci, zaslané CEK MZ ČR na přelomu července a srpna 2016 (přístupná http://www.adamcr.cz/soubory/Analýza_ART_u_single_a_homo_V2.pdf). Předložená analýza je aktualizovanou verzí Analýzy odanonymňování dárcovství gamet z roku 2012 (zaslané tehdejšímu ministru zdravotnictví a obhajované na Zdravotním výboru PSP, dostupná zde: http://www.adamcr.cz/soubory/Analýza_2012_odanonymneni_darcovstvi.pdf).

1. Úvod

Na podzim 2011 poprvé předložila skupina poslanců návrh změny zákona č. 373/2011 Sb. o specifických zdravotních službách, žádá zrušení anonymity dárcovství gamet v ČR. Spolu s tím je navržena i změna zákona č. 301/2000 o matrikách, změna zákona regulujícího sňatky (v současné době je jím Občanský zákoník), atd. Poslanecký návrh se od té doby objevuje opakovaně.

Z návrhu z roku 2011, který jsme tehdy dostali od MZ, citujeme: „Současná právní úprava asistované reprodukce nerespektuje právo dětí znát svoje biologické rodiče a neodpovídá eugenickým, etickým a genetickým zájmům společnosti na zdraví populace ... Zákon o specifických zdravotních službách neobsahuje žádné záruky, ani minimální opatření, aby nedocházelo k nežádoucímu jevu, kdy potomek nemá možnost získat informaci o tom, kdo je jeho biologickým rodičem, jaké byly jeho zdravotní dispozice, ani o tom, zda osoba, se kterou hodlá vstoupit do manželství, není jeho předkem nebo sourozencem.“ Navrhovatelé píší, že cílem novely je „v budoucnu umožnit dítěti počatému z procesu asistované reprodukce, pomocí dárce pohlavních buněk, aby při dosažení zletilosti, anebo dříve v souvislosti se svolením soudu k uzavření manželství mělo možnost získat informace o dárci – biologickém rodiči ... rovněž zmírnit eugenická, genetická a etická rizika.“

Navrhovatelé žádají, aby byla uzákoněna a) povinnost poskytovatele léčby uchovávat kompletní zdravotní a identifikující údaje o dárci gamet a b) povinnost předat je na vyžádání dítěti narozenému díky této proceduře v době jeho zletilosti, případně i před dosažením zletilosti, budou-li to vyžadovat okolnosti. Dále žádají uzákonit povinnost poskytovatele ART

oznámit zvláštní matrice do 30 dní od narození dítěte jméno, příjmení, datum a místo narození dárce. Matrika by měla narození dítěte pomocí ART zahrnout mezi evidované matriční skutečnosti. Přístup k těmto údajům by ovšem mělo jen ono zletilé dítě.

2. Právní regulace dárcovství v ČR a ve světě

Dárcovství gamet upravuje v ČR Zákon č. 373/2011 Sb. o specifických zdravotních službách takto (§ 3): *Pro umělé oplodnění ženy lze použít a) vajíčka získaná od této ženy, b) spermie získané od muže, který se ženou podstupuje léčbu neplodnosti společně, c) zárodečné buňky darované jinou osobou, než která je uvedena v písmenech a) a b) (dále jen „anonymní dárce“); anonymním dárcem může být pouze žena, která dovršila věk 18 let a nepřekročila věk 35 let, nebo muž, který dovršil věk 18 let a nepřekročil věk 40 let.* V § 10 pak určuje: *(1) Poskytovatel, který je oprávněn provádět metody a postupy asistované reprodukce, je povinen zajistit zachování vzájemné anonymity anonymního dárce a neplodného páru a anonymity anonymního dárce a dítěte narozeného z asistované reprodukce. (2) Poskytovatel ... je povinen údaje o zdravotním stavu anonymního dárce uchovat po dobu 30 let od provedení umělého oplodnění a na základě písemné žádosti předat neplodnému páru nebo zletilé osobě narozené z asistované reprodukce informaci o zdravotním stavu anonymního dárce.* Obvykle se příjemcům hned při léčbě poskytuje různý rozsah neidentifikujících údajů o dárci/dárkyni (nejčastěji zdravotní stav, věk, vzhled, vzdělání).

V ČR je tedy možné pouze anonymní darování gamet. Žadatelé o léčbu ani dítě vzniklé díky dárcovství nemají možnost zjistit identitu dárce a naopak. Jedině kdyby to nařídil soud. Mnohé státy však přecházejí k odanonymňování dárcovství, odkazují přitom na lidská práva.

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, čl. 8 stanovuje: *(1) Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence. (2) Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů ... ochrany práv a svobod jiných.* V běžném životě naprosto srozumitelné, ovšem v případě osvojení a ART neumíme definovat co se myslí soukromým a rodinným životem, neboť metody mohou zahrnovat více osob, často sobě neznámých.

Základním mezinárodním dokumentem věnujícím se právům dětí je Úmluva o právech dítěte (United Nations Convention on the Rights of the Child) z roku 1989). V článku 7 mj. říká, že dítě má *...pokud to je možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči*“. Podobně Úmluva pokračuje v čl. 8, když stanoví, že *státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, se zavazují respektovat právo dítěte na zachování jeho totožnosti, včetně státní příslušnosti, jména a rodinných svazků v souladu se zákonem a s vyloučením nezákonných zásahů*. Úmluva však nijak nespécifikuje, koho považuje za rodiče ani co míní termínem „identity“, který se do češtiny překládá jako „totožnost“. ČR je od okamžiku svého vzniku smluvní stranou Úmluvy o právech dítěte, hned při podpisu si vyhradila, že anonymita adopcí i dárcovství se nebude považovat za neplnění Úmluvy. Ovšem v roce 2011 vydal Výbor pro práva dítěte, kontrolující dodržování Úmluvy, kritické hodnocení anonymity adopcí a dárcovství a vybízí ke stažení oné výhrady (Výbor pro práva dítěte, 57. zasedání).

Od doby formulace Úmluv došlo ke značnému rozvoji a využívání asistované reprodukce s pomocí další osoby (tzv. third-party reproduction), k obrovskému rozvoji genetiky (a hlavně často její nesmírně problematické prezentaci), a také k obrovskému pohybu obyvatel vedoucímu k různě utvářeným rodinám. Nejistota legislativ a společností jak s tím zacházet

vede k opouštění právní a psychosociální interpretace „rodiče“ na přinejmenším zahrnutí (ale možná i upřednostnění) interpretace genetické a biologické. Státy přecházejí k neanonymním adoptcím a neanonymní asistované reprodukci. Dítě má podle zákonů stále většího počtu zemí právo mít v dospělosti přístup k identifikujícím údajům o genetických a biologických rodičích a právo se s nimi osobně setkat.

Povinně neanonymní dárcovství mají například tyto země: Švédsko, Finsko, Holandsko, UK, Německo. Australský stát Victoria dokonce zrušil anonymitu dárcovství zpětně (ARTAA, 2016). Rodiče dětí narozených díky dárcovství gamet či náhradního mateřství mají podobně jako adoptivní rodiče v zemích s neanonymním dárcovstvím k dispozici kurzy, písemné materiály i DVD s návody a doporučeními kdy a jak sdělit a vysvětlit dítěti fakt dárcovství. V náhradní rodinné péči tyto tendence už delší dobu znají jako zvýšený důraz na sanaci biologické rodiny (MPSV 2013), na zachování rodičovských práv biologickým rodičům v co největší možné míře, či na zajištění kontaktů dětí v pěstounské péči s původní rodinou, včetně snah zprostředkovávat kontakt dětem, jejichž biologičtí rodiče jsou ve výkonu trestu – možná právě i za zanedbávání rodičovských povinností.

Protože se „negenetičtí“ rodiče ukazují jako nespolehliví vykonavači úkonů doporučených odborníky, objevuje se trend zapisování všech těchto údajů do dokumentu typu rodný list. Ten by měl obsahovat informace o všech osobách, které přispěly k početí dítěte, což může být poměrně dlouhý seznam. Diskuse probíhá např. v Británii (McCandless, 2016). Podobný záměr je i v opakovaně podávaném českém návrhu novely zákonů o regulujících.

3. Definice rodiče

Funkční umělé gamety a dělohy jsou v počátečním experimentálním stádiu (Smajdor, A., Cutas, D., 2016). Do doby jejich bezpečného rutinního klinického použití je ke vzniku dítěte stále ještě potřeba muž jako původce spermie, žena jako původkyně vajíčka a zdravá žena s dělohou, schopnou umožnit oplodněnému vajíčku devítiměsíční vývoj a porod. Novorozenec ale není schopen sám přežít bez někoho, kdo ho bude krmit a starat se o něj, tedy naplňovat jeho potřeby. Se vznikem organizovanějších společenství se ukázala i potřeba určit někoho, kdo bude za dítě do dospělosti právně odpovědný.

3.1 Možné definice rodiče

V ideálním a stále ještě převažujícím případě tyto role naplňuje heterosexuální pár, žena a muž. V některých případech jsou některé role odděleny (např. u adoptcí, nevěř, atd.). Díky možnosti manipulovat s gametami a dělohami se počty variant stále zvyšují. Máme tedy mnoho osob s různou **vazbou k dítěti: genetickou, biologickou, právní, psychosociální**. V ČR to momentálně může být takto:

- Pěstouni: Genetická a biologická vazba chybí, chybí i právní vazba; právním rozhodnutím nevzniká mezi pěstounem a dítětem vazba jako mezi rodičem a dítětem. Obvykle je zde ale vytvořena silná psychosociální vazba.
- Osvojitelé (adoptivní rodiče): Genetická a biologická vazba k dítěti chybí, vztah mezi dítětem a rodičem vzniká soudním rozhodnutím, je zde vazba právní. Obvykle je zde vytvořena silná psychosociální vazba.

- Rodičovství vzniklé přirozeně: Genetická, biologická a právní vazba splývá. Obvykle se zde vytvoří i silná psychosociální vazba.
- Rodiče, kteří se dítěte vzdali/bylo jim odebráno a dali souhlas s osvojením: Mají k dítěti vazbu genetickou a biologickou, ale právní vazba je soudním aktem zrušena. Výjimečně je zde nějaká psychosociální vazba.
- Rodiče, kteří se dítěte vzdali/bylo jim odebráno a dítě je v pěstounské péči: Mají k dítěti vazbu genetickou a biologickou, ale právní vazba je soudním aktem do různé míry omezena. Psychosociální vazba bývá problematická.
- Rodiče, kteří mají dítě díky dárcovství dělohy: Mají k dítěti všechny zmíněné vazby, darovaná děloha v definici rodičovství zatím nehraje právní roli.
- Dárkyně dělohy: Není jí k dítěti přisuzována žádná vazba, ač má na jeho vývoji významný podíl).
- Rodiče, kteří mají dítě díky dárcovství mitochondrií: Mají k dítěti všechny zmíněné vazby, ovšem dítě má díky darovaným mitochondriím dvě genetické matky.
- Rodiče, kteří mají dítě díky dárcovství gamet: Genetická vazba chybí u jednoho nebo obou rodičů, je zde biologická vazba, právní vazba je u obou rodičů (oba partneři podepisují písemný souhlas s léčbou), v naprosté většině i psychosociální vazba.
- Dárce spermií, dárkyně vajíčka a dárkyně mitochondrií: Mají k dítěti vztah genetický. Biologický ne, právní zatím také ne. Nepředpokládá se, že v anonymním systému mají k dítěti vztah psychosociální.
- Náhradní matka: Má k dítěti vazbu biologickou (prožila těhotenství a dítě porodila), do doby soudního uznání osvojení i vazbu právní (podle českých zákonů je matkou dítěte žena, která ho porodila), ale obvykle ne genetickou (procedury s využitím vajíčka náhradní matky nejsou odborníky doporučovány, viz kapitola o náhradním mateřství). O tom, jak silnou má vazbu psychosociální, se vedou diskuse – dítě přece odnosila a porodila.
- Manžel náhradní matky: Nemá k dítěti vazbu genetickou ani biologickou, ale do soudního uznání osvojení má vazbu právní; za otce dítěte je v ČR považován manžel matky, pokud nepodá v zákonem stanovené lhůtě námitku. O vazbě psychosociální lze jen spekulovat.
- Rodiče, kteří mají dítě díky náhradnímu mateřství: Nemají vazbu biologickou. Mohou, ale nemusí mít vazbu genetickou. Právní vazbu získají až po úspěšném proběhnutí adopčního šetření. Pevně věřme, že si vytvoří silnou vazbu psychosociální.
- Osamělá matka, teoreticky i díky využití ART: Má vazbu biologickou, nemusí mít genetickou (bylo-li použito dárcovství vajíčka). Má vazbu právní a věřme i psychosociální. Nemusí ovšem uvést do matriky otce dítěte, proto dítěti chybí psychosociální a právní vazba k otci.
- Muž, který jako partner podstoupil ART: Může, ale nemusí mít k dítěti vazbu genetickou (možná dal souhlas s použitím darovaných spermií). Podle zákona je otcem právním (dal souhlas s ART), nicméně prakticky být nemusí, protože žena ho nemusí jako otce po porodu uvést. Pokud nastanou jakékoliv pochybnosti kolem otcovství, může být za právního otce určen, neboť učinil potřebný právní akt. Psychosociální vazba pak vyplývá z konkrétních okolností.
- Muž, který se díky styku se ženou stal otcem, ale žena mu to neřekla: Má k dítěti vazbu genetickou. Právní vazba záleží na tom, zda ho žena po porodu jako otce uvede nebo ne. Kdyby ho neuvedla a on být uveden chtěl (domnívá se, že je genetickým otcem nebo se cítí být psychosociálním otcem), má k uznání otcovství nelehkou cestu.

- Žena, která zvolila utajený porod: Má k dítěti genetickou a biologickou vazbu, a dokud neproběhne soudní rozhodnutí o adopci, má i vazbu právní, byť její totožnost je známa jen ošetřujícímu lékaři (nebude v soudním spisu). Ovšem soud má možnost z vážných důvodů zrušit utajenost porodu.
- Žena, která odložila dítě do babyboxu: Má k dítěti genetickou a biologickou vazbu, a v podstatě i právní, které se chce zbavit. Zatím se za dobu existence boxů aktivně matky nevyhledávaly, dítě dostalo statut nalezenec a vyhledala se mu adoptivní rodina, na niž právní vazba přešla. Ale v červenci 2017 se praxe prolomila. V Plzni byl do babyboxu odložen novorozenec s jasnými známkami fyzického násilí, dítě po pár hodinách zemřelo. Policii se díky svědkům podařilo matku vyhledat a obvinít z pokusu o vraždu.

Mohou vzniknout i různé kombinace.

3.2 Definice rodiče dle českých zákonů

Rodičovské vazby řeší v ČR Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník (dále OZ). Mateřství definuje porodem (§ 775): *Matkou dítěte je žena, která je porodila*, genetický původ vajíčka nehraje právně žádnou roli. Porod s utajením totožnosti matky řeší zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách (§ 37): *Žena s trvalým pobytem na území České republiky, nejedná-li se o ženu, jejímuž manželu svědčí domněnka otcovství, má právo na utajení své osoby v souvislosti s porodem*. To **však nic nemění na tom, kdo je považován za matku dítěte – tou je i v tomto případě žena, která dítě porodila**. Pro určení otcovství existují v OZ tři právní domněnky v přesně daném pořadí. Domněnka č. 1, manžel matky (§ 776): *Narodí-li se dítě v době od uzavření manželství do uplynutí třístého dne poté, co manželství zaniklo nebo bylo prohlášeno za neplatné, anebo poté, co byl manžel matky prohlášen za nezvěstného, má se za to, že otcem je manžel matky*. Domněnka č. 2, souhlasné prohlášení rodičů (§ 777): *Narodí-li se dítě v době mezi zahájením řízení o rozvodu manželství a třístým dnem po rozvodu manželství, a manžel, popřípadě bývalý manžel matky prohlásí, že není otcem dítěte, zatímco jiný muž prohlásí, že je otcem dítěte, má se za to, že otcem je tento muž, připojí-li se matka k oběma prohlášením*. Domněnka třetí, určení otcovství soudem. Ta se opírá o fakt styku ženy s mužem (§ 783) *Má se za to, že otcem je muž, který s matkou dítěte souložil v době, od které neprošlo do narození dítěte méně než sto šedesát a více než tři sta dní, ledaže jeho otcovství vylučují závažné okolnosti* a o fakt souhlasu muže s umělým oplodněním (§ 778): *Narodí-li se dítě, které je počato umělým oplodněním, ženě neprovdané, má se za to, že otcem dítěte je muž, který dal k umělému oplodnění souhlas*. V Evropě je právní situace podobná, vyjma Řecka a Ukrajiny v případě náhradního mateřství. Za právní rodiče rovnou uznají žadatele o proceduru, nikoliv náhradní matku a jejího partnera. V UK probíhají intenzivní diskuse o podobné změně.

OZ považuje **osvojení za rodičovský vztah rovnocenný s běžně vzniklým rodičovským vztahem** (§ 794): *Osvojením se rozumí přijetí cizí osoby za vlastní*, (§ 795): *Předpokladem osvojení je takový vztah mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je mezi rodičem a dítětem, nebo že tu jsou alespoň základy takového vztahu*, (§ 797): *Na základě rozhodnutí soudu o osvojení se osvojitel, popřípadě osvojitelé, zapíše do matriky jako rodič, popřípadě rodiče dítěte*. a (§ 833): *Osvojením zaniká příbuzenský poměr mezi osvojencem a původní rodinou, jakož i práva a povinnosti z tohoto poměru vyplývající*. Ovšem není v té rovnocennosti úplně důsledný. Jednak stanovuje povinnost osvojitele informovat dítě o faktu osvojení (§ 836): *Osvojitel je povinen informovat osvojence o skutečnosti osvojení, jakmile se to bude jevit vhodným*,

nejpozději však do zahájení školní docházky, jednak umožňuje dítěti poznat totožnost přinejmenším biologické matky (§ 838): Jakmile osvojenec nabude svéprávnosti, vznikne mu právo seznámit se s obsahem spisu, který byl veden v řízení o jeho osvojení. Náhradní mateřství, kde se u nás právní vazby k dítěti převádějí právě prostřednictvím osvojení, je zmíněno v § 804: Osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství. Pro osamělé žadatele o osvojení by mohl být zajímavý ještě § 800: Osvojiteli se mohou stát manželé nebo jeden z manželů. Výjimečně může osvojit i jiná osoba; v tom případě soud též rozhodne o tom, že se z matřiky vypouští zápis o druhém rodiči.

4. Rozbor argumentů proti anonymitě

Uvádějí se tři hlavní důvody, proč dítě potřebuje znát svůj genetický/biologický původ (Frith, 2001):

1. zdravotní rizika,
2. příbuzenskost při zakládání rodiny a početí dítěte (incest),
3. identita dítěte.

Ačkoliv laici obvykle považují za hlavní první dva, největší váhu má právě ten třetí.

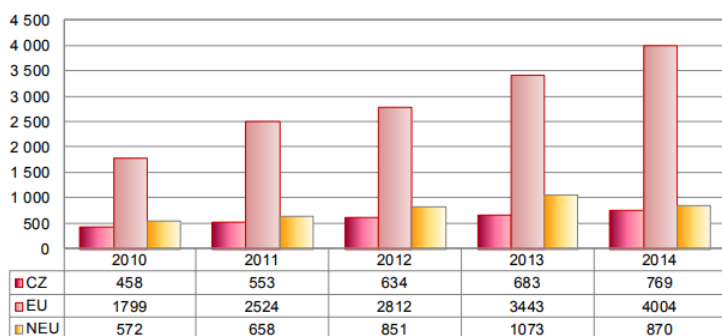
4.1 Zdravotní rizika

Dostupné genetické testy přinášejí velmi přesné informace o genetických rizicích konkrétního jedince, znalost rodinné a osobní anamnézy genetických rodičů je v tomto porovnání málo významná a přesná. Čistě teoreticky nemusí mít dva sourozenci ani jednu společnou variantu genu. Etici, genetici a psychologové naopak v souvislosti s hlubokými možnostmi genetické diagnostiky přicházejí s debátami o „right not to know“ (právu nevědět) a o ohrožení otevřené budoucnosti a životní perspektivy jedince (de Wert, 2011). U dětí z dárcovství se dá předpokládat nižší zdravotní riziko než běžně v populaci, protože dárci jsou čím dál tím přísněji vyšetřováni. Neznamená to ale, že tam žádné riziko není – není možné dárce vyšetřovat na všechny známé genetické choroby.

4.2 Příbuzenský sňatek

Pokud jde o možné partnerství geneticky spřízněných osob (těch, které o spřízněnosti neví), je dle odborných studií minimální pravděpodobnost, že se sourozenci potkají v partnerství a může se narodit dítě s geneticky podmíněnou nemocí (LeLannou, D. et al, 1998). Počty cyklů IVF s darovanými spermii se v ČR centrálně neevidují, ale je jich díky mikrochirurgickým technikám získávání spermii z varlat a nadvarlat a díky intracytoplasmatické injekci velmi málo. Významně rostou počty cyklů s darovanými vajíčky, viz obr. 1:

Obrázek č. 1: Počty cyklů IVF s darovanými vajíčky v ČR podle původu příjemkyně. Zdroj: ÚZIS/NRAR, ART v ČR 2014)

Z obrázku jasně vyplývá, že příjemkyněmi jsou převážně cizinky, takže riziko sňatku polovičních sourozenců díky darovanému vajíčku je skoro nulové. Nemluvě o tom, že dárcovství vajíček je vzhledem k náročnosti procedury ve srovnání s dárcovstvím spermií velmi neefektivní procedura, od jedné dárkyně se narodí jen velmi málo dětí. Navíc zdaleka ne vždy znamená, že dítě geneticky spřízněných rodičů bude geneticky handicapováno. Nositeli nějakých geneticky podmíněných nemocí jsme všichni, přesto se před početím dítěte obvykle nenecháváme podrobně geneticky vyšetřit. Zajímavé je, že v režimu neanonymity dárcovství gamet odborníci doporučují snížit počty dětí od jednotlivých dárců ne kvůli genetickým rizikům, ale kvůli rizikům psychosociálním; upozorňují, že pro dítě může být traumatické zjistit, jak velký počet má sourozenců (Scheib, et al. 2009).

4.3 Identita

Kvůli zdravotním rizikům svůj genetický ani biologický původ znát nepotřebujeme. Potřebujeme ho znát pro dobrý vývoj vlastní identity?

V odborné literatuře se dají vysledovat dva hlavní proudy či dvě koncepce identity (Výrost, Slaměník 2008, Paleček 2008):

- Tzv. „silné“ či „esencialistické“ koncepce mluví o základní stejnosti v čase a mezi osobami. Předpokládá se tu nějaké jádro, esence, neměnné podstaty či charakteristiky.
- Tzv. „slabé“ či „konstruktivistické“ koncepce považují identitu za měnící se podle situace, času, místa, okolností. Je produktem sociální interakce a jako taková je fluidní, nestabilní.

Bez splynutí dvou objektů, utvořených z nějaké esence, tedy vajíčka a spermie, by žádná nová identita (dítě) nevznikla; esencialistickou koncepcí nelze opominout. Stopa esencí se obvykle hledá v podobě dítěte rodičům. Se vznikem a pokroky v genetice dáváme té esenci název DNA.

V češtině je rozdíl mezi identitou a totožností. **Totožnost** zjišťujeme například otiskem prstu, analýzou DNA, rozložením barev v oční duhovce, formálně ji obvykle dokládáme občanským průkazem, cestovním pasem, rodným listem. Otisk prstu určí jen totožnost jednotlivce, DNA určuje nejen jednotlivce, ale dokáže najít i spojení mezi osobami. Občanský průkaz či rodný list změnit/falšovat lze, ale skutečnou genetickou či biologickou totožnost změnit nelze.

Pokud jde o **identitu** ve filosofickém, psychologickém, sociologickém i antropologickém smyslu, tedy jako odpověď na otázku Kdo jsem?, humanitní obory se přiklánějí spíše k druhé koncepci identity, tedy k identitě jako proměnlivosti, stále přetvářené v sociálních

interakcích. Naprosto výstižnou ilustrací je název knihy německého filosofa Richarda Davida Prechta Kdo jsem - a pokud ano, kolik?

Nemáme jen jednu identitu, ale nepřeborné množství identit: sociální, osobní, kulturní, národní, firemní, gender, pohlavní, skupinovou, regionální, vizuální, klubovou, religiózní, ... a taky onu totožnost. Totožnost je samozřejmě možno a nutno legislativně chránit. Je možno nějak legislativně zajistit a chránit i identitu? „Termín identita je moderní formulací, která vyjadřuje uznání, úctu, důstojnost, hrdost, respekt a čest osoby či společenství lidí“, říká jedna ze skupin psychologů (dle Výrost, Slaměník, 2008). K takové identitě nám znalost genetických a biologických kořenů těžko pomůže. Ani „modrá krev“, ani rodiče – držitelé Nobelovy ceny – nezajistí dítěti, že se bude cítit jako člověk dobře a že si ho ostatní budou vážit. Zároveň mu ale v tom nemohou bránit genetičtí rodiče kriminálníci.

5. Psychosociální kontext tvorby identity

5.1 Identita dítěte

Psychologové a pediatři říkají (např. Matějček, 2004), že pro dobrý psychosociální vývoj dítěte je zásadní naplňování těchto základních psychických potřeb:

- Potřeba stimulace
- Potřeba smysluplného světa
- Potřeba lásky – citového bezpečí
- Potřeba identity, najít si místo ve společnosti
- Potřeba životní perspektivy, otevřené budoucnosti

Všechny studie vývojové psychologie poukazují na potřebu uspokojení základních psychických potřeb v raném dětství, potřebu úspěšného připoutání (attachment) dítěte k jedné osobě od počátku narození. Pokud tomu tak není, dítě je vystaveno psychickému strádání a psychické deprivaci (Langmeier, Matějček, 1974., Šulová, L. 2010, Matějček et al. 1967, Ainsworth, 1978, Bowlby, 2010, Vágnerová, M. 2000)

Dítěti je jedno, zda osoba/osoby uspokojující jeho potřeby k němu mají genetický, biologický či právní vztah; pro ně je zásadní, aby k němu měly vztah psychosociální. To, že existují genetické či biologické vazby, začne vnímat až díky vyjadřovanému zájmu dospělých o „po kom to dítě je“ a díky vysvětlování toho jak děti přicházejí na svět. Jeho vnímání důležitosti genetické a biologické vazby se bude odvíjet od toho, jakou váhu vazbě přikládá okolí. Tím nejsou jen rodiče a blízcí příbuzní, ale také vrstevníci, škola, média, budoucí profesní zájem dítěte. Největší význam pro něj mohou mít genetické, biologické i právní vazby v době osamostatňování a nejintenzivnějšího hledání vlastní odpovědi na otázku Kdo jsem?, protože tam bude větší či menší roli hrát i odpověď na otázku Kdo je můj rodič?.

Psychosociální vývoj dítěte vychovávaného rodiči bez genetických vazeb se neliší od psychosociálního vývoje dítěte v rodině s genetickými vazbami, **pokud to dítě neví a rodiče si jsou svou rolí jisti**. Dárcovství spermií má víc než stoletou historii, narozených dětí je rozhodně mnoho. Případů, kdy se dítě nějak dozvědělo o okolnostech početí a soudí se o přístup k dárci gamet kvůli narušení vývoje vlastní identity, je ve světě minimum. Samozřejmě lze říci, že to, že se dítě s psychickými problémy nedomáhá přístupu k dárci, je dáno jen tím, že neví o okolnostech početí. Zároveň ovšem nelze říci, že tyto problémy jsou

skutečně způsobeny právě chybějící genetickou vazbou, protože děti s psychickými problémy je mnoho, a jsou to děti žijící v rodinách na genetických vazbách založených.

Dozví-li se však dítě tuto skutečnost za nějakých problematických okolností, tedy přijde-li na to náhodou nebo to nějak vytuší z chování rodičů nebo okolí, může vzniknout velký problém. Pokud pár podstupující ART s dárcovstvím nikoho o situaci dárcovství neinformoval, je riziko prozrazení dítěti malé. Není však zanedbatelné. Paradoxně ho zvýšila snadná dostupnost genetických testů, která zrušila zdravotní rizika spojená s neznalostí genetických či biologických předků. Propagátoři informování dítěte argumentují vlivem rodinného tajemství na rodinné vztahy, projevujícího se špatným svědomím rodičů. Jenže to, co je špatné a co je dobré, je dáno společensky. Například dřív byla svobodná matka něco absolutně nepřijatelného, dnes má často lepší společenské uznání než matka vdaná. Prostě některé okolnosti se považují v různých dobách za různě významné, a podle toho se objevují jako motivy nějakých činů nebo jsou předmětem regulace.

Pokud bude dítě informováno, asi bude zvědavé, kdo je původce jeho genů – ve společnosti je téma genů silné. Má mu to být umožněno? Propagátoři odanonymňování říkají, že na to má právo (Ravitsky, 2017). Zkušenosti s tím mají děti v náhradní rodinné péči. Výsledek setkání s genetickými/biologickými rodiči odborníci popisují takto: „Setkání s nimi obvykle ovšem uspokojí jen potřebu zvědavosti, ale odpověď na otázku, kdo jsou, jim neposkytne“ (Vágnerová, 2012, str. 168).

5.2 Identita rodiče

Naplňování dětských potřeb je mimořádně náročný úkol. Osobou, která zajišťuje jejich naplňování, tedy i tvorbu identity dítěte, je ten, který se o dítě stará a je s ním v denním kontaktu; ideálně rodič. Ke splnění úkolu je nutné, aby rodič měl důvěru ve své schopnosti, aby měl motivy k naplňování dětských psychických potřeb (Sullerot, 1998) a aby rodičovství komplementárně naplňovalo jeho potřeby. Psychologické výzkumy nacházejí tyto hlavní motivy k rodičovství: uspokojení emocí, pokračování člověka i po smrti, potvrzení partnerského vztahu, sociální uznání, potvrzení sebe jako ženy/muže (Silke et al. 2007, Konečná et al 2010). Samozřejmě tyto motivy neexistují samostatně, tvoří spolu s dalšími složitý systém.

Nejsou důkazy, že by genetická/biologická vazba garantovala pocit vztahu k dítěti, tedy identitu člověka jako rodiče. Dokonce ani u vytouženého a vybojovaného dítěte není genetická vazba zárukou vzniku rodičovské identity. Jsou případy, bohužel i v ČR, že objednatelský rodičovský pár nepřevzal od náhradní matky dítě vytvořené z jejich spermie a vajíčka, protože bylo jiné než si představovali.

5.3 Čí je to dítě? – pohled společnosti

Totožnost máme danou, tvorba identity (či spíš identit) je celoživotní úkol. Kritická doba tvorby identity sebe jako rodiče a identity sebe jako někoho dítěte se časově trochu míjí; u rodiče je to brzký začátek vztahu, u dítěte je to spíš kolem puberty. Nejsou to ale oddělené procesy, jsou to spojené nádoby, v nichž zásadní roli hraje rodič. Velmi významnou roli však hraje také společnost svou legislativou a svou „náladou“, vytvářenou i publikovanými poznatky.

Hodnota genetického a biologického vztahu mezi rodičem a dítětem má velmi silnou a dlouhou tradici, a ač pro ni dnes už nemáme moc racionální vysvětlení, hraje roli významnou. Ani ti největší odpůrci anonymity adopcí a dárcovství gamet však nezpochybňují prioritní roli psychosociálních rodičovských vazeb. Zásadně například nedoporučují, aby se v ART dárci říkalo genetický otec/genetická matka, ale aby se označoval jako dárce spermií/vajíčka.

Jenže vazba psychosociální (identita dítěte a identita rodiče), ač je zásadní, se špatně dokazuje a špatně měří. Genetické vazby jsou dokazatelné snadno, splňují současná kritéria objektivnosti a jistoty: „V řízení o určení či popření rodičovství zvláště vystupuje do popředí požadavek zjišťování objektivní pravdy. Požadavek úplného zjištění skutečného stavu je velmi naléhavý, neboť je v řízení rozhodováno o existenci rodičovského vztahu, přičemž vztah právně založený by měl být založen tak, aby odpovídal stavu skutečnému, objektivnímu, neboť jeho založení je významné nejen z hlediska zájmů účastníků řízení, ale současně i z hlediska zájmů společnosti. ... Je nutné mít stále na paměti, že vztahy mezi rodiči a jejich dětmi jsou nejvýznamnějšími vztahy mezi lidmi vůbec a je proto třeba klást velký důraz na to, aby spočívaly na pevných základech a byly vždy spolehlivě zjištěny a následně řádně evidovány.“ (Hájková, 2008). Možná právě tento fakt hraje zásadní roli při tvorbě legislativy týkající se rodiny, nikoliv ohled na vazby psychosociální.

6. Je odanonymňování čistým řešením situace?

Za prosazováním neanonymity je nepochybně silná snaha pomoci dětem. Odborníci pracující s dětmi v náhradní rodinné péči potvrdí, že mnoho dětí má velmi silný zájem poznat své genetické rodiče. A možná častěji své genetické sourozence než rodiče. Jakkoliv to pro ně nakonec může být traumatizující zážitek, a jakkoli tento krok možná považujeme za zbytečný, obtížně se hledají argumenty proč nezpřístupnit dítěti část jeho života (to ovšem neznamená, že by se najít nedaly).

Máme ale tento postoj uplatnit i u dárcovství gamet, tedy zpřístupnit mu informace o okolnostech ještě před jeho početím? Zjistit totožnost dárce je právo dítěte, nikoliv povinnost; tuto možnost nemusí využít, je to jeho autonomní rozhodnutí, tvrdí propagátoři. Jenže předání informace není jako předání balíku buchet, který mohu nebo nemusím otevřít. Už jen sama existence informace mění kontext a tím i svůj vlastní obsah (např. Manson et al, 2007). Nemá tedy tato strategie také svá rizika?

- Interpretace identity, na níž stojí odanonymňování, je silně esencialistická, podobná skládačce typu puzzle, kde jsou jednotlivé části dopředu známy, definovány, ohraničeny, jsou neměnné, a mají své jasné místo. Pouze je nutné všechny najít a zasadit do správného políčka. Pak je skládačka hotová, jasná, definitivní. Jednou ze součástí skládačky „identita“ je totožnost, genetický původ. I když teoreticky přistoupíme na tuto koncepci identity, je třeba vzít v úvahu, že v momentě, kdy nějaká autorita (formální, např. zákon, či neformální, např. guru nějaké skupiny) dá důraz na význam nějaké součásti identity, pak může tento dílek narůst do obrovských rozměrů a úplně zastínit jiné, podstatně významnější dílky. Velmi dobře je to patrné z různých skupin, od neproblematických přes problematické po patologické (sportovní klub, sekta, extrémistická skupina). Zákon sice nijak nenutí dítě aby identitu svých genetických rodičů odhalilo – má to být jeho svobodná volba. Může ale dítě, kterému je od dětství

vysvětlováno, že se důležitý dílek jeho identity zpřístupní až bude dospělé, považovat genetický dílek za část s malým významem? Záměr se změnou dokladů typu rodný list, kam by se měly psát všechny osoby nějak spojené se vznikem dítěte, je už úplně nepochopitelný.

- Znalost totožnosti/genetických vazeb je v tomto chápání identity vnímána jako něco velmi pozitivního, bez čeho je dobrý vývoj identity člověka ohrožen. Je však znalost původu DNA či rodiny, do níž se dítě narodilo, vždy pozitivní? Když uznáváme právo dítěte podat žalobu proti poškození identity, protože nezná svůj původ, nelze očekávat žaloby od dětí, které ze svých problémů naopak viní to, že genetické rodiče znají?
- Naplňování dětských potřeb je mimořádně náročný úkol. Tím nejdůležitějším článkem, který zajišťuje jejich naplňování, tedy i tvorbu identity dítěte, je ten, který se o dítě stará a je s ním v denním kontaktu; ideálně rodič. Ke splnění úkolu je nutné, aby měl rodič sebedůvěru, aby si byl vědom své hodnoty a nezastupitelnosti, aby měl důvěru ve své schopnosti, aby měl motivy k naplňování dětských psychických potřeb. Jenže při stále větším zdůrazňování významu genů se málo zvažuje, co to udělá s „negenetickým“ rodičem. Nebude se nakonec i on sám považovat za neplnohodnotnou rodičovskou osobu? Bude schopen poskytnout svému dítěti jistotu, láskyplnou náruč?
- Nepovede tato tendence ke znejistění vazeb i v rodinách založených na genetických vazbách? Situace, kdy si dítě s rodičem nějak „nesednou“, ať už dlouhodobě nebo krátkodobě, není neobvyklá. Dítě z toho vyvodí domněnku, že důvodem nesouladu je negenetický/nebiologický vztah s rodičem, a bude jen čekat na dospělost, až bude moci využít své popěrné právo. Jaký bude mít doba čekání vliv na vztahy v rodině? A co s nimi udělá fakt potvrzení genetických vazeb?
- Nepovede zvýhodňování genetických vazeb k ještě větší neodpovědnosti genetických rodičů? Ti, jejichž dítě je v náhradní rodinné péči, mají přece jistotu, že o dítě nikdy nepřijdou. Stačí pak dospělým dětem vyprávět emotivní historku, proč se o něj genetiční rodiče nestarali...
- To, že neanonymita dárcovství gamet vede ke změně charakteristik dárců, se už ví (např. Freeman et al. 2016, SYDSJÖ, G, 2016). Jsme si jisti, že je to změna dobrá? Je pozitivní, že dárci čeká, až za ním dítě přijde?
- To, že důraz na genetické/biologické vazby vede ke změně charakteristik a počtu žadatelů o pěstounskou péči, už se také ví (Konečná et al. 2016). Pěstounství je sice nově vnímáno jako profese, nicméně je to stále profese velmi specifická: čtyřicet hodin denně, sedm dní v týdnu, po mnoho let, někdy nadosmrti, se pěstoun stává psychosociálním rodičem. Pěstoun sice počítá s tím, a je na to školen, že může docházet ke styku dítěte s původní rodinou, ale nesmí to překročit určitou hranici. Bude-li pěstounova rodičovská identita příliš zpochybňována důrazem na genetické vazby, zbývá mu možná jediný motiv k vykonávání této role: finanční.

7. Závěr

Rušení anonymity v asistované reprodukci s dárcovskými gametami, v adopcích, neumožnění matkám v nouzi porodit či předat dítě anonymně, složitou situaci podle nás neřeší, nýbrž vytváří situaci úplně novou, se specifickými a nemenšími problémy, které mají dopad nejen do zmíněných skupin, ale do vnímání podstaty vztahů mezi lidmi obecně.

Odanonymňování v 18 letech věku dítěte paradoxně porušujeme Úmluvu o právech dítěte. Ta říká ve zmíněném čl. 7, že *dítě ... má od narození ... pokud to je možné, právo znát své rodiče*. V adopcích přece genetického rodiče známe od narození, v ART dokonce před, tak proč ho tajit? Navíc čl. 1 určuje: *Pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let*. V „odanonymňovací“ dospělosti už dítě není dítětem.

Pokud má totožnost, interpretovaná jako znalost genetického či biologického původu, pro tvorbu identity skutečně zásadní význam, pak bychom neměli dělat polovičaté kroky. Osoby dávající dítě k adopci bychom měli zahrnout mezi osoby známé odmalička a v asistované reprodukci připustit jen dárcovství známé (known donation, osoba, kterou si přivede sám žadatel).

Pro záměr všechny osoby s jakoukoli rodičovskou vazbou zapsat do rodného listu dítěte obtížně hledáme vysvětlení jiné, než že jde o čistě alibistický krok bezradné společnosti. Kdy se dítě dozví, že má rodný list? Kdy je schopno pochopit jeho obsah? Kdy je schopno ony osoby vyhledat? **Zasahuje-li nějak společnost prostřednictvím svých zákonů a technologií do tvorby rodiny, nese za to svůj nemalý díl odpovědnosti.** Nemůže v tom nechat rodiče a dítě stylem „tady máte informace a poperte se s tím sami“ a zdůvodňovat to autonomií oněch aktérů.

Možná s důrazem na genetické vazby děláme přesně to, co kanadský filosof Ian Hacking (2006) popisuje jako 10 motorů vytvářejících (či přetvářejících) lidi: 1. Počítej! 2. Kvantifikuj! 3. Vytvoř normy! 4. Koreluj! 5. Medikalizuj! 6. Biologizuj! 7. Geneticizuj! 8. Normalizuj! 9. Byrokratizuj! 10. Oprav naši identitu!“. Hledání odpovědi na existenciální otázky v genetice je formou zmírnění existenciální úzkosti v našem nejistém postmoderním světě: máme vysvětlení pro naše odlišnosti či podobnosti s osobami bližšími i vzdálenějšími. Jen nepatrná část odpovědí na tyto otázky ale v biochemické substanci nazvané DNA skutečně leží.

Odanonymnění možná několika dětem poskytne vysvětlení pro jejich psychickou nepohodu, ale domníváme se, že všem dalším, včetně dětí z rodin vázaných vazbami genetickými, naopak bude problémy vytvářet.

Naše stanovisko k odanonymňování dárcovství gamet v osmnácti letech dítěte

Každé zasahování do rodičovských vazeb je nesmírně složité a vytváří problémy. Uvažování o anonymitě či neanonymitě dárcovství gamet není rozhodováním mezi variantou dobrou a špatnou, ale hledáním varianty méně rizikové pro všechny zúčastněné. Domníváme se, že **v tomto případě je tou méně rizikovou variantou zachování anonymity.**

Zdůvodnění:

- Navrhované a ve světě přijímané řešení umožněním přístupu dospělému dítěti k údajům o totožnosti dárce považujeme za nejhorší možné. Vytváří pro celou rodinu situaci „čekání na Godota“, narušuje tvorbu identity rodiče i dítěte, ohrožuje základní vazby jistoty a bezpečí.
- Odanonymňování v dospělosti dítěte se porušuje Úmluva o právech dítěte, pokud se tedy rodič interpretuje jako rodič genetický. Má-li mít k němu dítě přístup, má ho mít od narození.

Doporučení:

- Dárcovství gamet využívat jen u řešení bezdětnosti dle medicínské definice infertility. Těchto případů je velmi málo. Každé jiné použití není léčbou nemoci, ale dodáváním chybějící rodičovské osoby, což je absolutně jiná situace – viz naše Analýza přístupu single a homosexuálních osob k ART. Tyto případy naopak vyžadují použití darovaných částí těla vždy.
- Páry potřebující k dosažení těhotenství dárcovské gamety předem dobře poučit o okolnostech a rizicích.
- Vzhledem k vývoji ve světě se dá očekávat, že se v budoucnosti nějaká žaloba dítěte objeví. Je nutné vzdělat soudce, aby chápali problém v souvislostech a jeho hloubce, neviděli jen povrchní nabízející se interpretace. Pokud stát dárcovství gamet umožňuje, musí nést rizika spolu s rodiči.
- Dárcovství gamet umožnit jen občanům s trvalým pobytem v ČR, jako je to u umělého ukončování těhotenství. Ve světě jsou velmi odlišné zákony regulující asistovanou reprodukci. Například v Německu a UK, odkud k nám směřuje obrovské množství žadatelů o dárcovství, má dospělé dítě právo na přístup k identifikujícím údajům o dárci. S jistotou lze očekávat, že na ČR budou v blízké době podávány žaloby těchto dětí. Děti nebudou žalovat rodiče, že překročili zákony jejich země, ani česká centra asistované reprodukce, ale ČR jako garanta procedury.

Citovaná literatura

- Občanský zákoník, Zákon č. 89/2012 Sb. Dostupný např. zde: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>
- Zákon o zdravotních službách, č. 372/2011 Sb., dostupný zde: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-372>
- Zákon o specifických zdravotních službách, č. 373/2011 Sb., dostupný zde: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-373>
- Rada Evropy (1997). Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny (96/2001 Sb. mezinárodních smluv) V češtině dostupná např. zde: <https://zdravotnickepravo.info/pravni-predpisy/>
- Úmluva o právech dítěte, č. 104/1991 Sb., dostupná např. zde: http://www.mpsv.cz/files/clanky/29615/Umluva_o_pravech_ditete.pdf
- OSN, Výbor pro práva dítěte, 57. Zasedání 30.5.- 17.6.2011. Přezkoumání zpráv předložených Státy v souladu s čl. 44 Úmluvy.
- Assisted Reproductive Treatment Amendment Act 2016 (ARTAA), dostupné zde: [http://www.legislation.vic.gov.au/Domino/Web_Notes/LDMS/PubStatbook.nsf/51dea49770555ea6ca256da4001b90cd/A1554C040E11C661CA257F69000A4A50/\\$FILE/16-006aa%20authorised.pdf](http://www.legislation.vic.gov.au/Domino/Web_Notes/LDMS/PubStatbook.nsf/51dea49770555ea6ca256da4001b90cd/A1554C040E11C661CA257F69000A4A50/$FILE/16-006aa%20authorised.pdf).
- MPSV, Národní strategie ochrany práv dětí, Dostupné zde: <http://www.mpsv.cz/cs/14308>.
- Julie McCandless (2016). Should the Law Commission take a look at the birth registration system? Bionews, 17 October 2016, Dostupné zde: http://www.bionews.org.uk/page_715327.asp.
- Frith, L. (2001). Gamete donation and anonymity. The ethical and legal debate. Hum. Reprod. 2001 16 (5), 818-824.
- de Wert, G. (2011) Comprehensive preimplantation genetic screening: what about the future child's right not to know? In: European Society of Human Reproduction and Embryology (Ed.) Comprehensive preimplantation screening: dynamics and ethics. Syllabus ESHRE Campus symposium, Maastricht, NL 13–14 October 2011. Brussels, ESHRE.
- LeLannou, D., Thépot, F., Jouannet, P. Multicentre approaches to donor insemination in the French CECOS Federation: nationwide evaluation, donor matching, screening for genetic diseases and consanguinity. Centre d'Études et de Conservation des Oeufs et du Sperme humain. Hum. Reprod. 1998, 13 (Suppl. 2), p. 35-54.
- Scheib, J.E., Ruby, A. Beyond consanguinity risk: Developing donor birth limits that consider psychosocial risk factors. Fertil. Steril. , 2009, 91, e12

- Paleček, M. (2008). Identita – podivný pojem. Západočeská univerzita, AntropoWEBZIN, 2008
- Výrost, J., Slaměník, I. Sociální psychologie. Praha: Grada, 2008.
- Matějček, Z. (2004). Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte. Praha: Grada.
- Šulová, L. (2010) Raný psychický vývoj dítěte. Karolinum.
- LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z.: Psychická deprivace v dětství. Praha: Avicenum, 1974.
- MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ V., KOVAŘÍK, J.: Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. Praha: Psychiatrické centrum Praha, 1967.
- AINSWORTH, M.: Psychická deprivace a Attachment, 1978
- BOWLBY, John: Vazba, Praha, Portál 2010.
- Vágnerová, M. (2000). Vývojová psychologie, Portál: Praha
- Sullerot, E. Krize rodiny. Praha: Karolinum, 1998
- Silke, D., Ntebaleng, M., Johannes, M., van der Spuy Zephne (2007): Motives for parenthood among couples attending a level 3 infertility clinic in the public health sector in South Africa. Human Reproduction, doi:10.1093/humrep/dem279.
- Konečná, H., Bubleová, V., Janků, V. (2010) Motivy k rodičovství. Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi Roč. 54, č. 2 (2010), s. 126-137
- Hájková, P. Určení a popření rodičovství. [online] Brno, 2008. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Právnická fakulta. [Cit. 23.8.2017]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/329239/pravf_r/Rigorozni_prace.pdf .
- Ravitsky, V. (2017). The right to know one's genetic origins and cross-border medically assisted reproduction. Israel Journal of Health Policy Research 2017. Dostupné: <https://ijhpr.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13584-016-0125-0>.
- Manson, N. C., O'Neill, O. (2007). Rethinking Informed Consent in Bioethics. Cambridge University Press.
- Freeman, T., Jadva, V., Tranfield, E., Golombok, S. (2016). Online sperm donation: a survey of the demographic characteristics, motivations, preferences and experiences of sperm donors on a connection website. Human Reproduction. 2016, 31, 9, s. 1–8. Dostupné z: <doi:10.1093/humrep/dew166>;
- SYDSJÖ, G. Recruitment of donors in Swedish identity-release programs – psychological and social aspects. In: IICO workshop „Offspring and Access to Donor Records“. Helsinki, 2. 7. 2016.
- Konečná, H., Bubleová, V., Vávrová, A., Sudová, M. (2016) Závěrečná zpráva ze setkání zástupců OSPOD a NNO poskytujících služby v NRP ve 13 krajích České republiky SNRP
- Hacking, I. Making Up People, LRB, 2006, 28 (16), p.23-26.